

Budaya konsumerisme dalam majlis perkahwinan orang Melayu dalam situasi pandemik Covid-19

Mohd Khairuddin Mohad Sallehuddin

Bahagian Antropologi & Sosiologi, Pusat Pengajian Sains Kemasyarakatan,
Universiti Sains Malaysia

Correspondence: Mohd Khairuddin Mohad Sallehuddin (email: m.khairuddin@usm.my)

Received: 11 January 2022; Accepted: 22 April 2022; Published: 31 May 2022

Abstrak

Semua pasangan pengantin mahukan majlis perkahwinan mereka dilaksanakan secara gilang-gemilang. Gilang-gemilang bermaksud majlis perkahwinan itu perlu dipenuhi dengan komoditi dan perkhidmatan perkahwinan impian yang disediakan oleh pihak industri perkahwinan selari dengan konsep perkahwinan hanya berlaku seumur hidup sekali sahaja. Kajian ini berkaitan dengan pelaksanaan majlis perkahwinan normal baharu semasa pandemik Covid-19 yang sememangnya berbeza dengan pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu sebelum pandemik Covid-19 yang sebelum ini bertunjangan kepada pelaksanaan majlis perkahwinan impian. Kertas konsep ini telah menggunakan kaedah analisa kandungan ke atas bahan-bahan ilmiah seperti jurnal dan surat khabar yang berkaitan dengan pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu sebelum pandemik Covid-19 dan semasa pandemik Covid-19. Hasil kajian mendapati bahawa terdapat empat impak yang ketara dalam pelaksanaan majlis perkahwinan normal baharu ini, iaitu (1) pelaksanaan majlis perkahwinan perlu mematuhi SOP yang telah dianjurkan oleh Kementerian Kesihatan Malaysia dan Organisasi Kesihatan Dunia (WHO); (2) perkahwinan secara dalam talian; (3) perkahwinan semata-mata mematuhi tuntutan agama; dan (4) kos perkahwinan lebih murah. Keadaan ini memperlihatkan bahawa dalam situasi pandemik Covid-19, orang Melayu sebenarnya boleh untuk melaksanakan majlis perkahwinan yang sederhana dan mengikut syarak tanpa memenuhi tuntutan adat yang dilihat kini lebih berkiblatkan kepada budaya kebendaan yang menuntut kepada aktiviti kepenggunaan untuk melaksanakannya.

Kata Kunci: Budaya, konsumerisme, *Rites de passage*, perkahwinan, komoditi, Covid-19

The culture of consumerism in Malay marriage ceremonies in a Covid-19 pandemic situation

Abstract

All the brides and their weddings are performed in a glorious manner and are filled with a culture of consumerism on wedding commodities and services provided by the wedding industry in line with the concept of marriage only happens once in a lifetime. This study is related to the implementation of the new normal wedding ceremony during Covid-19 which is indeed different from the implementation of Malay wedding ceremony before the Covid-19 pandemic which is based on the implementation of dream wedding ceremony. This concept paper has used content analysis methods on scholarly materials such as journals and newspapers related to the implementation of Malay wedding ceremonies before the Covid-19 pandemic and during the Covid-19. The results of the study found that there are four significant impacts in the implementation of new normal wedding ceremonies now, namely (1) the implementation of wedding ceremonies must comply with SOPs that have been organized by the Ministry of Health Malaysia and the World Health Organization (WHO); (2) online marriage; (3) marriage merely complies with religious demands; and (4) cheaper wedding costs. This situation shows that in the Covid-19 pandemic situation, the Malays are actually able to perform a simple and sharia-compliant wedding ceremony without fulfilling customary demands which are now seen more towards material culture that demands consumerism activities to performing them.

Keywords: Consumerism culture, *Rites de passage*, marriage, commodities, Covid-19

Pengenalan

Perkahwinan merupakan *rites de passage* yang harus dilalui oleh setiap individu sama ada lelaki mahupun perempuan. Dalam konteks orang Melayu, perkahwinan harus diikuti dengan pelaksanaan majlis perkahwinan atau lebih dikenali sebagai 'kenduri kahwin'. Perubahan sosial yang berlaku pada hari ini telah menyebabkan berlaku perubahan dalam pelaksanaan kenduri kahwin orang Melayu. Jika suatu ketika dahulu majlis perkahwinan orang Melayu dilaksanakan bersandarkan kepada solidariti mekanikal komuniti yang dicerminkan dengan aktiviti bergotong-royong dalam menjayakan sesebuah majlis perkahwinan, namun kini kejayaan sesebuah majlis perkahwinan terletak kepada kuasa beli. Perubahan sosial ini adalah perubahan dalam hubungan interaksi antara individu, organisasi atau komuniti yang bertalian dengan struktur sosial atau pola nilai dan norma. Oleh yang demikian, perubahan yang berlaku adalah perubahan "sosial-budaya" akibat perubahan zaman dan ekonomi.

Melaksanakan majlis perkahwinan bukanlah merupakan suatu perkara yang mudah kerana ianya melibatkan pengaruh agama dan adat yang harus diikuti mengikut aturan dan urutan. Bagi orang Melayu tradisional, pelaksanaan majlis perkahwinan bukan sahaja merupakan kitaran kehidupan yang penting dalam kehidupan seseorang, tetapi ianya juga merupakan satu sambutan yang melibatkan urusan agama (nikah) dan tuntutan adat. Justeru itu pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu tradisional dahulu sangat mementingkan tuntutan agama dan adat sehinggakan setiap upacara di majlis perkahwinan akan dilakukan dengan sehabis baik. Peri

pentingnya melaksanakan ‘kenduri kahwin’ ini sehinggakan pasangan pengantin yang berkahwin dan tidak melaksanakan ‘kenduri kahwin’ dianggap telah melakukan perkara yang sumbang dan bertentangan dengan agama yang boleh mendatangkan fitnah.

Sebelum berlakunya pandemik Covid-19, pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu pada masa kini bukan sahaja dilakukan untuk memenuhi tuntutan agama dan adat semata-mata tetapi pada masa yang sama, perkahwinan juga merupakan jambatan untuk menunjukkan majlis perkahwinan impian pasangan pengantin, terutamanya pengantin perempuan dan untuk menunjukkan kesedaran kelas sosial mereka melalui penggunaan ke atas komoditi dan perkhidmatan perkahwinan yang mereka gunakan. Berdasarkan kajian saintifik ke atas pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu berpendapatan rendah, dianggarkan kos untuk melaksanakan majlis perkahwinan adalah sekitar antara RM25,000.00 hingga RM65,000.00 (Mohd Khairuddin, 2018). Namun demikian apabila pandemik Covid-19 yang bermula di negara China merebak ke negara ini pada 23 Januari 2020 telah menyebabkan kerajaan Malaysia mengambil langkah melaksanakan Perintah Kawalan Pergerakan (PKP). Sehingga kini kerajaan Malaysia telah membuat tiga PKP iaitu yang pertama (PKP1.0) pada 18 Mac 2020, PKP 2.0 pada 13 Januari 2021 dan PKP 3.0 pada 1 Jun 2021 sebagai langkah membendung penularan pandemik Covid-19 dari terus merebak di negara ini.

Akibatnya pelbagai sektor sosial telah dihentikan buat seketika, hal ini termasuklah pelaksanaan majlis sosial seperti majlis perkahwinan. Keadaan ini telah mengakibatkan pelbagai sektor ekonomi yang terkait dengan industri perkahwinan mengalami kerugian sehinggakan ada yang terpaksa menggulung tikar. Bahkan pelaksanaan majlis perkahwinan pada PKP 2.0 di bawah Perintah Kawalan Pergerakan Pemulihan sehingga kini dengan mematuhi *Standard Operation Procedure* (SOP) telah menyebabkan pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu berubah, terutamanya yang berkaitan dengan pelaksanaan kenduri kahwin yang sebelum ini dilaksanakan mengikut citrasi, secara besar-besaran dan dipenuhi dengan pelbagai aktiviti konsumsi ke atas komoditi perkahwinan yang disediakan oleh pihak industri perkahwinan. Pentingnya melaksanakan kenduri kahwin ini sehinggakan orang Melayu beranggapan perkahwinan tanpa adanya kenduri kahwin akan memberi konotasi yang tidak baik kepada pasangan pengantin. Justeru itu sudah pasti pelaksanaan majlis perkahwinan semasa pandemik Covid-19 memberi impak yang berbeza sama sekali dalam pelaksanaan majlis perkahwinan terutamanya dalam memenuhi bentuk majlis perkahwinan impian pasangan pengantin melalui aktiviti konsumsi ke atas komoditi perkahwinan yang disediakan oleh pihak industri perkahwinan.

Sorotan karya

Aktiviti konsumsi di dalam pelaksanaan majlis perkahwinan bukanlah merupakan sesuatu perkara yang baharu di dalam kebanyakan masyarakat di dunia ini. Bahkan ianya telah wujud sejak 800 hingga 300 sebelum masihi di Greek apabila sistem dowri diperkenalkan dan berkembang hingga ke Rom pada tahun 200 sebelum masihi (Patlagaen, 1996).

Kajian yang dilakukan oleh Southall dan Gilbert (1996); Retherford et al. (2001), Singerman et al. (2001); Mensch et al. (2005); dan Muhamad Rafiq (2011) pula mendapati budaya konsumerisme dalam pelaksanaan majlis perkahwinan berkait rapat dengan penglibatan golongan wanita di dalam bidang pekerjaan akibat daripada peningkatan pendidikan dan pembayaran kadar upah yang tinggi dan seterusnya menyumbang kepada perbelanjaan ke atas perkara yang berkaitan dengan komoditi dan perkhidmatan perkahwinan yang mereka ingini.

Sementara itu, di negara-negara Timur Tengah seperti Mesir dan Emiriah Arab Bersatu (UAE), walaupun majoriti masyarakatnya beragama Islam, namun kebanyakan keluarga di sana masih lagi mengamalkan pelaksanaan majlis perkahwinan secara besar-besaran untuk anak-anak mereka. Keadaan ini bukan sahaja menyimpang daripada ajaran agama Islam tetapi lebih kepada sifat untuk menunjuk kekayaan, sikap boros dan membazir. Jelasnya pelaksanaan majlis perkahwinan di negara-negara Timur Tengah tersebut bukan lagi sekadar untuk memenuhi tuntutan agama dan adat perkahwinan mereka tetapi pada masa yang sama untuk menunjukkan status kelas sosial mereka kepada masyarakat umum.

Apa yang boleh dirumuskan berdasarkan kajian-kajian yang dilakukan tersebut adalah perkahwinan bukan sahaja dilakukan untuk memenuhi tuntutan agama dan adat semata-mata tetapi pada masa yang sama, perkahwinan juga merupakan jambatan untuk menunjukkan impian pasangan pengantin, terutamanya pengantin perempuan dan juga untuk menunjukkan kelas sosial mereka. Penggunaan sesuatu komoditi atau perkhidmatan untuk memenuhi impian dan untuk menunjukkan kelas sosial diterangkan dengan jelas menerusi teori konsumsi yang dibangunkan oleh Featherstone (2007).

Bagi memenuhi impian melalui aktiviti konsumsi, kewujudan kelas menengah baharu dan perantara budaya baharu yang menyebarkan pelbagai imej tentang kepenggunaan yang menitikberatkan tentang keseronokan dan keinginan yang bersifat alternatif yang mana aktiviti konsumsi dianggap sebagai satu aktiviti yang bersifat berlebih-lebihan serta membazir. Kewujudan tradisi popular seperti karnival, pameran dan festival secara tidak langsung mewujudkan ruang liminal yang mana kehidupan dunia diputar belit dan perkara-perkara yang dilarang, fantastik dan mimpi-mimpi indah tentang kepenggunaan sesuatu barang itu diwujudkan (Bakhtin, 1968; Stallybrass & White, 1986; Featherstone, 2007). Selain itu, pada abad ke-19, kewujudan pasaraya dan pasaraya besar merupakan hasil daripada 'dunia mimpi'. Fantasmagoria daripada pelbagai jenis komoditi yang dipamerkan secara besar-besaran dan berterusan akan diperbaharui sebagai sebahagian daripada golongan kapitalis dan modernis yang memandu ke arah kecanggihan yang merupakan sumber kepada imej mimpi. Dalam dunia komoditi, barang-barang yang dipamerkan disuap dengan ilusi separuh sedar yang sentiasa berubah-ubah sehingga objek kelihatan bercerai daripada konteks dan subjek. Dunia komoditi merupakan tempat di mana segala mimpi dikumpulkan secara separuh sedar dan dibentuk menjadi keinginan. Mimpi-mimpi tersebut akhirnya dipenuhi dengan aktiviti membeli dan menikmati komoditi atau perkhidmatan yang dibeli. Bahkan kewujudan media massa pada abad ke-20 melalui imej-imej fotografi telah meningkatkan lagi 'dunia mimpi' dalam aktiviti konsumsi (Benjamin, 1982).

Bagi orang Melayu tradisional, pelaksanaan majlis perkahwinan bukan sahaja merupakan kitaran kehidupan yang penting dalam kehidupan seseorang, tetapi ianya juga merupakan satu sambutan yang melibatkan urusan agama (nikah) dan tuntutan adat. Justeru itu pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu tradisional dahulu sangat mementingkan tuntutan agama dan adat sehinggakan setiap upacara di majlis perkahwinan akan dilakukan dengan sehabis baik bagi memenuhi tuntutan agama dan adat. Bahkan dalam komuniti orang Melayu tradisional juga telah wujud jawatan-jawatan yang penting seperti Buapak (Negeri Sembilan) dan mak andam (di kebanyakan negeri di Malaysia) yang bertanggungjawab untuk memastikan pelaksanaan sesebuah majlis perkahwinan itu selari dan mengikut aturan agama dan adat.

Namun kini, perkembangan dan perubahan sosial yang bersesuaian dengan zaman telah banyak mengubah bentuk majlis perkahwinan tradisional. Fenomena langit terbuka dan tanpa sempadan menyebabkan banyak pengaruh budaya perkahwinan masyarakat lain, terutamanya sub-budaya perkahwinan masyarakat Barat yang diserap masuk ke dalam pelaksanaan majlis

perkahwinan orang Melayu kini. Keadaan ini seperti yang dinyatakan oleh Edwards (1985); Satoshi (1985); Argyrou (1996); Nik Nazmi (2010); dan Timothy et al. (2011) yang mendapati bahawa peningkatan kos perkahwinan dan kemusnahan budaya perkahwinan masyarakat tempatan adalah disebabkan penerapan unsur-unsur budaya perkahwinan Barat yang dianggap sebagai moden dan 'up to date'. Perkara yang sama juga diperkatakan oleh Featherstone (2007), iaitu, percampuran unsur-unsur perkahwinan tradisi masyarakat tempatan dengan unsur-unsur perkahwinan moden (Barat) bukan sahaja akan melemahkan dan menjatuhkan nilai-nilai agama dan sisa-sisa budaya, bahkan akan mengakibatkan lahirnya budaya baharu ke atas upacara perkahwinan dalam sesebuah masyarakat. Lebih dari itu, pencampuran sub ritual perkahwinan tradisi dan moden sedikit sebanyak telah mengubah nilai-nilai berjimat cermat dan mengagungkan nilai-nilai boros dalam kalangan masyarakat dan menggalakkan perkembangan industri dan pasaran perkahwinan (Satoshi, 1985; Edward, 1987; Xing Huang, 2006).

Metod

Perbincangan ini diasaskan kepada penggunaan pelaksanaan majlis perkahwinan semasa pandemik Covid-19 dalam kalangan orang Melayu. Kesemua data yang digunakan bagi menghasilkan kertas konsep ini datangnya dari data sekunder yang terdiri daripada bahan-bahan bercetak seperti jurnal, buku ilmiah, majalah, surat khabar dan bahan-bahan atas talian. Kesemua data sekunder ini dianalisa menggunakan kaedah analisa kandungan bagi memperolehi hasil kajian bagi kertas konsep ini.

Hasil kajian dan perbincangan

Kita sedia maklum bahawa pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu sebelum berlakunya pandemik Covid-19 adalah sangat beraneka ragam bentuk dan pelaksanaannya. Walaupun pelaksanaan majlis perkahwinan adalah untuk memenuhi tuntutan adat, agama dan untuk menguwar-warkan perkahwinan kepada masyarakat, namun pada masa yang sama juga dapat dilihat bahawa pelaksanaan majlis perkahwinan yang dilakukan juga adalah untuk menunjukkan kesedaran kelas pasangan pengantin dan keluarga mereka melalui pelaksanaan majlis perkahwinan impian. Mengikut Ewen (1990), impian pengguna boleh didefinisikan sebagai keinginan, fantasi atau mimpi ke atas komoditi dan kepenggunaan yang sesuai dengan keinginan dan kemahuan mereka. Dalam keadaan ini kebolehpercayaan sosial direka dan diedarkan sebagai khayalan sosial melalui pengiklanan. Konsep ini menunjukkan bahawa idea kepenggunaan kotemporari yang dialami sebahagian besarnya tidak penting, fiksiyen atau khayalan dan ianya bergantung sepenuhnya pada pemasaran yang membentuk impian tersebut.

Proses komodifikasi yang berlaku ke atas budaya kebendaan perkahwinan orang Melayu tradisional bukan sahaja menyebabkan ianya berubah ke dalam bentuk kuantiti dan hanya boleh dinilai melalui kuasa wang, tetapi pada masa yang sama turut mewujudkan dunia komoditi atau dunia mimpi. Hal ini selari dengan kenyataan Bakhtin (1968); Stallybrass dan White (1986); dan Featherstone (2007), iaitu, di dalam dunia komoditi, barang-barang yang dipamerkan disuap dengan ilusi separuh sedar yang sentiasa berubah-ubah sehingga objek kelihatan bercerai daripada konteks dan subjek. Dunia komoditi merupakan tempat di mana segala mimpi dikumpulkan secara separuh sedar dan dibentuk menjadi keinginan. Mimpi-mimpi tersebut akhirnya dipenuhi dengan

aktiviti membeli dan menikmati komoditi atau perkhidmatan yang dibeli. Di sisi pengguna pula, kewujudan dunia komoditi ini memberikan mereka pilihan untuk memilih dan membeli komoditi dan perkhidmatan perkahwinan yang terbaik berdasarkan kepada bentuk majlis perkahwinan impian mereka melalui penggunaan perantara budaya baharu (Mohd Khairuddin, 2018).

Umumnya pelaksanaan majlis perkahwinan pada masa kini diterjemahkan melalui berapa besarnya majlis perkahwinan yang dilaksanakan dan aktiviti konsumsi ke atas komoditi perkahwinan yang cantik dan mengikut trend terkini. Kebanyakan pengantin perempuan mengimpikan sebuah majlis perkahwinan yang besar dan mewah. Jelasnya dengan mengadakan majlis perkahwinan yang besar dan mewah mereka dapat membuktikan betapa pentingnya majlis perkahwinan yang dianggap hanya berlaku seumur hidup sekali. Keadaan ini seperti yang dinyatakan oleh Shazryn Mohd Faizal (2009) yang menyatakan bahawa semua orang, terutamanya pengantin perempuan mendambakan sesuatu yang indah daripada perkahwinan mereka. Yang pasti, pelbagai gambaran terlakar di minda tentang fantasi dan bentuk perkahwinan impian yang dimahukan. Seperti yang sering disebut ramai, sekali seumur hidup, jadi majlis itu harus diadakan mengikut apa yang diinginkan oleh mereka.

Konsep cantik, harus mengikut konsep dan tema perkahwinan yang telah dipilih, *trendy* dan moden serta penggunaan komoditi dan perkhidmatan perkahwinan yang standard di dalam majlis perkahwinan pada masa kini seringkali dijadikan batu loncatan untuk pasangan pengantin untuk melakukan aktiviti konsumsi ke atas komoditi-komoditi dan perkhidmatan perkahwinan yang mereka ingini. Jelasnya kesemua konsep-konsep tersebut sebenarnya bertunjangkan kepada satu teras yang sama iaitu untuk memenuhi bentuk majlis perkahwinan impian masing-masing. Keinginan dan impian merupakan satu bentuk binaan peribadi yang mempunyai dimensi sosiologikal dan identiti sosial yang dibentuk atau dikonstrak melalui pengalaman, pembacaan, periklanan dan sebagainya dari pelbagai jenis media sehingga sesuatu aktiviti konsumsi dan kepenggunaan sesuatu komoditi dan perkhidmatan itu dianggap sebagai standard. Jelasnya corak konsumsi yang standard seseorang berfungsi sebagai suatu tindakan simbolik. Dalam erti kata yang mudah, corak konsumsi dianggap sebagai lambang hubungan dan tanggung jawab individu untuk memenuhinya sebagai simbol status dan identiti (Gell, 1986). Identiti memperlihatkan diri mereka yang sebenar. Identiti penting untuk menonjolkan 'siapa sebenarnya diri seseorang'. Antara cara-cara yang membolehkan diri seseorang 'dikenali' dan 'diketahui sifat-sifatnya' adalah melalui cara berpakaian dan apa yang digunakan, bertutur, muzik yang digemari dan sebagainya. Melaluinya juga orang ramai dianggap dapat mengetahui apa sebenarnya yang diinginkan oleh seseorang. Jelas bahawa identiti boleh bersifat dibina (*constructivist*) dan dinamik. Ia dapat dikaitkan dengan faktor-faktor seperti hubungan, kuasa, kelas, gender dan tahap pendidikan. Identiti adalah suatu yang dicipta atau dibentuk dan dikembangkan (Rokiah Ismail, 2003).

Selain itu, trend dan komoditi perkahwinan yang standard dalam pelaksanaan majlis perkahwinan juga terkait dengan pengaruh sub ritual perkahwinan masyarakat Barat. Antara pengaruh sub ritual perkahwinan masyarakat Barat dalam majlis perkahwinan orang Melayu termasuklah tema perkahwinan, kek perkahwinan, baju perkahwinan (kot dan gaun perkahwinan), tiara (*crown*), juru gambar, juru hebah (DJ) kad undangan perkahwinan, kek perkahwinan dan sebagainya. Pengaruh budaya perkahwinan masyarakat Barat ini bukan sahaja menambahkan kepelbagaian ragam adat dalam majlis perkahwinan orang Melayu tetapi pada masa yang sama meningkatkan kos dalam pelaksanaan majlis perkahwinan. Bahkan Nik Nazmi (2010) pula menyatakan bahawa peningkatan kos pelaksanaan majlis perkahwinan adalah akibat daripada penerapan sub ritual upacara perkahwinan masyarakat Barat ke dalam majlis perkahwinan tempatan atas nama kemodenan dan perkahwinan impian. Penerapan sub ritual perkahwinan

masyarakat Barat yang moden dan dipenuhi dengan kepelbagaian aktiviti konsumsi ke dalam majlis perkahwinan masyarakat tempatan telah membawa kepada kepelbagaian penggunaan komoditi dan perkhidmatan perkahwinan dalam masyarakat orang Melayu. Bagi Kalmijn (2004), beliau melihat penerapan sub ritual perkahwinan masyarakat Barat ke dalam majlis perkahwinan masyarakat lain adalah disebabkan oleh faktor mudahnya untuk melaksanakan upacara perkahwinan masyarakat Barat berbanding perlaksanaan perkahwinan tradisi sesebuah masyarakat yang bukan Barat.

Jelasnya pelaksanaan majlis perkahwinan masyarakat orang Melayu sebelum berlakunya pandemik Covid-19 bukan sekadar memenuhi tuntutan agama dan adat semata-mata, tetapi lebih dari itu kebanyakan pengantin perempuan cuba menunjukkan kemampuan mereka dalam melaksanakan majlis perkahwinan impian mereka. Perkahwinan impian dalam konteks ini bermaksud segala persiapan dan keperluan majlis perkahwinan mereka berpaksikan kepada keinginan, kehendak dan citarasa melalui aktiviti konsumsi ke atas komoditi dan perkhidmatan perkahwinan impian mereka sehinggakan mengenyahkan sifat kesederhanaan seperti mana yang dianjurkan oleh syarak. Pelaksanaan majlis perkahwinan pada masa kini adalah mengikut persepsi dan berubah mengikut musim. Jika dahulu manusia memainkan peranan dalam mengendalikan sesebuah majlis perkahwinan, kini wang ringgit menjadi pertaruhan untuk menjayakan majlis tersebut. Konsep kesederhanaan dipinggirkan demi menjaga nama dan status di dalam masyarakat. Maka, tidak hairanlah kebanyakan majlis perkahwinan masa kini membelakangkan kewajipan dan mengutamakan hal-hal yang remeh dan akhirnya membawa kepada kepelbagaian aktiviti konsumsi ke atas komoditi-komoditi dan perkhidmatan perkahwinan yang secara langsung membawa ke arah pembaziran dan perbuatan berlebihan.

Majlis perkahwinan semasa Covid-19

Seperti negara-negara lain, Malaysia juga tidak terlepas dari menghadapi pandemik Covid-19. Kes pertama Covid-19 di Malaysia telah disahkan pada 25 Januari 2020 melibatkan tiga warga China yang masuk ke Malaysia melalui Johor dari Singapura pada 23 Januari 2020. Sejak dari itu, penularan pandemik tersebut semakin meningkat dari sehari ke sehari (Rozita Talha, 2020). Akibat peningkatan kes yang semakin meningkat, kerajaan Malaysia telah melaksanakan sebanyak tiga kali Perintah Kawalan Pergerakan (PKP) atau MCO sejak dari 18 Mac 2020 sehingga kini. Pelaksanaan PKP bagi membendung penularan pandemik Covid-19 ini bukan sahaja memberi implikasi ke atas sektor ekonomi negara tetapi pada masa yang sama memberi impak kepada aspek sosial penduduk. Penduduk mengalami perubahan gaya hidup harian berbanding kehidupan sebelumnya seperti pekerjaan yang boleh menjejaskan pendapatan dan perbelanjaan, pendidikan, kesihatan, keselamatan, kebajikan, aktiviti keagamaan, hubungan sosial termasuk pelaksanaan majlis perkahwinan perlu ditunda. Berdasarkan statistik, sebanyak 1,50,000 majlis perkahwinan yang dijadualkan dilaksanakan pada tahun 2021 di negara ini terpaksa ditunda (Murnaena Muhammad Nasir, 2021) untuk mengekang penularan Covid-19. Namun demikian, apabila PKP 2.0 tamat, kerajaan Malaysia telah membenarkan semula pelaksanaan majlis sosial termasuklah majlis perkahwinan dilaksanakan mengikut *Standard Operation Procedure* (SOP). Akibatnya, pelaksanaan majlis perkahwinan selepas pandemik Covid-19 telah mengubah corak pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu yang biasa kepada bentuk majlis perkahwinan normal baharu. Terdapat beberapa perubahan yang ketara berlaku dalam pelaksanaan majlis perkahwinan semasa pra Covid-19, antaranya; (1) pelaksanaan majlis perkahwinan perlu mematuhi SOP yang telah

dianjurkan oleh Kementerian Kesihatan Malaysia dan Organisasi Kesihatan Dunia (WHO); (2) perkahwinan semata-mata mematuhi tuntutan agama; dan (4) kos perkahwinan lebih murah

Perkahwinan mengikut *Standard Operation Prosedure* (SOP)

Selepas tamat PKP 2.0, kerajaan Malaysia telah membenarkan semula pelaksanaan majlis perkahwinan dengan mematuhi SOP yang telah ditetapkan ketika tempoh Perintah Kawalan Pergerakan Pemulihan (PKPP). Antara SOP yang perlu dipatuhi termasuklah; (1) tertakluk kepada penganjuran (tempoh 3-5 jam); dan (2) maksimum 250 orang atau kurang mengikut saiz ruang dan penjarakan sosial. Selain itu terdapat juga beberapa protokol wajib yang perlu dipatuhi oleh tuan rumah yang melaksanakan majlis perkahwinan dalam tempoh masa tersebut, antaranya (1) proses menyambut tetamu (a) menetapkan dan menandakan secara jelas laluan keluar dan masuk tetamu terutamanya bagi penganjuran majlis di tempat terbuka seperti dalam suasana kampung atau rumah persendirian; (b) kaunter saringan kesihatan hendaklah diwujudkan di pintu masuk bertujuan memastikan bilangan kehadiran, membuat pemeriksaan suhu badan, saringan gejala batuk, sakit tekak, selsema dan sesak nafas. tetamu dengan suhu badan melebihi 37.5 *celsius* atau bergejala tidak dibenarkan masuk; (c) penganjur/petugas/pramusaji (*waiter*), jurufoto juga perlu menjalani saringan kesihatan dan tidak bergejala; (d) petugas di kaunter saringan kesihatan juga perlu memastikan para tetamu membersihkan tangan (*hand sanitizer*) dan merekod kehadiran tetamu; (e) semasa para tetamu menunggu giliran di kaunter saringan, penjarakan sosial sekurang-kurangnya 1 meter mesti dipatuhi; (f) penganjur dan tetamu digalakkan memakai pelitup muka (*face mask*); (g) mengawal pintu masuk dan kehadiran peserta yang masuk ke dalam ruang majlis; (h) kehadiran tetamu hendaklah tidak melebihi 250 orang atau kurang, tertakluk kepada saiz keluasan ruang dan penjarakan sosial; (2) pendaftaran tetamu ((a) Semua penganjur majlis mesti mendaftarkan tetamu untuk simpanan dan rekod sekiranya berlaku kes jangkitan. Digalakkan menggunakan imbasan QR *code* melalui aplikasi MySejahtera atau aplikasi lain yang bersesuaian dan (b) kehadiran tetamu dari kalangan bayi dan kanak-kanak tidak digalakkan); (3) ruang majlis ((a) melakukan pembersihan dan disinfeksi mengikut garis panduan Kementerian Kesihatan Malaysia sebelum dan selepas majlis di seluruh kawasan luar dan dalam dewan, kerusi dan meja tetamu, meja hadiah (*doorgift table*), alatan katering, pelamin pengantin, tandas dan mana-mana kawasan, permukaan atau alatan/barangan yang kerap disentuh; (b) memastikan tempat penganjuran majlis mempunyai pengudaraan yang baik; (c) susunan antara meja makan dengan jarak 2 meter. penjarakan sosial sekurang-kurangnya satu meter bagi kerusi dan meja; (d) sebarang penyediaan makanan adalah sama ada secara hidang (*served*), *dome setting* atau buffet yang diseliakan oleh pramusaji yang ditetapkan oleh penganjur untuk mencedok makanan ke pinggan tetamu atau secara bungkus; dan (e) pramusaji/ petugas mesti memakai pelitup muka semasa menghidangkan makanan (Majlis Keselamatan Negara, 2021 dan World Health Organization, 2020).

Akibat SOP yang ketat perlu dipatuhi oleh pihak tuan rumah dalam melaksanakan majlis perkahwinan, maka kebanyakan majlis perkahwinan dalam masyarakat orang Melayu semasa Covid-19 kebanyakan telah dilakukan sekadar mengikut syarat agama yang perlu dipatuhi. Majlis gilang-gemilang dengan ratusan atau ribuan tetamu dan dipenuhi dengan pelbagai komoditi dan perkhidmatan perkahwinan sudah tidak dilakukan lagi demi usaha untuk memutuskan rantaian pandemik Covid-19. Apabila majlis perkahwinan gilang gemilang sudah tiada, maka secara langsung pelaksanaan majlis perkahwinan impian juga tidak dapat dipenuhi oleh kebanyakan

pasangan pengantin, terutamanya pengantin perempuan. Keadaan ini juga memperlihatkan bahawa aktiviti konsumerisme ke atas komoditi dan perkhidmatan perkahwinan juga semakin berkurangan

Perkahwinan semata-mata mengikut tuntutan agama

Kita akui, kebanyakan pasangan pengantin, terutamanya pengantin perempuan pastinya mengimpikan sebuah majlis perkahwinan yang penuh gilang gemilang bagi memperingati hari paling bersejarah yang dikatakan hanya berlaku sekali seumur hidup mereka. Memenuhi tuntutan majlis perkahwinan yang menjadi kenangan seumur hidup bukan hanya memenuhi syarat tuntutan agama dan adat, lebih dari itu adalah dengan menunjukkan kemampuan dalam melaksanakan majlis tersebut dengan penuh gilang-gemilang dan dipenuhi dengan aktiviti konsumsi ke atas komoditi dan perkhidmatan perkahwinan mewah yang akan diingati oleh bukan sahaja pasangan pengantin sahaja tetapi juga kepada tetamu yang hadir juga.

Namun apabila berlakunya pandemik Covid-19 di negara ini, dapat dilihat bahawa kebanyakan majlis perkahwinan dilaksanakan secara sederhana, tertutup untuk ahli keluarga terdekat dan dilaksanakan dengan mengikut perkara yang penting (wajib) sahaja seperti akad nikah dan jamuan kecil. Keadaan ini memperlihatkan bahawa apabila berlakunya pandemik Covid-19, kebanyakan pasangan pengantin hanya melaksanakan perkara yang dituntut oleh agama dan dilakukan secara ringkas yang boleh tanpa adanya adat istiadat perkahwinan yang sebelum ini sangat ditekankan oleh masyarakat orang Melayu. Keadaan ini memperlihatkan bahawa budaya konsumerisme dalam melaksanakan majlis perkahwinan normal baharu ini hanya mengikut perkara-perkara yang wajib sahaja dalam pelaksanaannya tanpa sambutan yang besar yang sebelum ini diamalkan oleh orang Melayu. Bahkan pelaksanaan majlis perkahwinan dalam situasi Covid-19 memperlihatkan bahawa masyarakat orang Melayu sebenarnya boleh melaksanakan majlis perkahwinan yang sederhana dan berjimat-cermat sepertimana yang dianjurkan oleh agama.

Selain itu, pelaksanaan majlis perkahwinan semasa pandemik Covid-19 juga menunjukkan bahawa masyarakat orang Melayu mampu mengeneipkan pelaksanaan adat istiadat perkahwinan yang bercanggah dengan hukum syarak agama Islam dan melakukan pembaziran melalui aktiviti ke atas komoditi dan perkhidmatan perkahwinan yang ditawarkan oleh industri perkahwinan. Kita sedia maklum bahawa kebanyakan adat perkahwinan orang Melayu banyak dipengaruhi oleh sub ritual perkahwinan agama Hindu. Budaya Hindu yang diserap ke dalam adat di Nusantara ini bertitik tolak daripada pendudukan orang India pada masa dahulu. Malahan, pengaruh Hindu yang diamalkan sejak dahulu masih lagi berterusan hingga ke hari ini. Lazimnya di Malaysia terdapat beberapa amalan Hindu yang diamalkan dalam perkahwinan, antaranya, budaya melukis inai yang sebelum ini hanya dilakukan oleh pengantin beragama Hindu. Bagaimanapun, kini budaya melukis inai dengan pelbagai warna (putih, ungu, merah) menjadi amalan penganut agama Islam (Melayu). Hal ini ditunjukkan melalui tawaran perkhidmatan pakej melukis inai pengantin dalam laman sesawang dengan harga tertentu mengikut jenis ukiran.

Umumnya adat melukis inai pada pengantin sememangnya tidak wujud dalam tuntutan agama Islam. Walau bagaimanapun, muzakarah telah memutuskan bahawa pemakaian inai adalah harus bagi wanita kerana merupakan perhiasan tetapi hanya di kawasan tertentu sahaja (Siti Nohidayu, 2018). Pemakaian inai terhad hingga ke pergelangan tangan dan buku lali kaki sahaja. Bagaimanapun, muzakarah telah memutuskan bahawa lelaki adalah haram memakai inai di tangan atau di kaki kerana merupakan perhiasan kepada wanita. Walaupun terdapat larangan tetapi

terdapat adat Melayu yang membolehkan lelaki memakai inai pad tiga jari mereka (Fadhli Ismail, 2017).

Seterusnya, budaya orang Melayu yang mengamalkan hiburan berlebihan seperti majlis menari dan bernyanyi merupakan amalan dalam perkahwinan Hindu. Walhal dalam majlis perkahwinan mengikut lunas Islam tidak wujud hiburan untuk memeriahkan majlis. Tujuan majlis perkahwinan dalam Islam adalah untuk menyampaikan berita bahawa pasangan tersebut telah sah bergelar suami isteri bagi mengelakkan fitnah di belakang hari. Kesederhanaan merupakan tunjang dalam majlis perkahwinan berlandaskan Islam. Bagaimanapun, perkahwinan pada masa kini membebankan dari segi persalinan pakaian yang pelbagai dan pelamin yang gah bagi menunjukkan kemampuan pengantin tersebut mengadakan majlis perkahwinan impiannya. Selain itu, isu percanggahan yang berlaku dalam adat perkahwinan di Malaysia adalah wang hantaran yang tinggi. Pemberian wang hantaran atau dowry adalah wajib diberikan oleh pengantin perempuan kepada lelaki terutamanya dalam budaya masyarakat India. Begitu juga di Malaysia, bezanya pihak lelaki memberikan wang hantaran kepada pihak perempuan mengikut persetujuan kedua-dua belah pihak. Malahan, terdapat permintaan daripada pihak perempuan yang menetapkan syarat “serba berdiri” dan “serba satu”. Konsep “serba berdiri” dan “serba satu” adalah permintaan set persalinan dan barang kemas kepada pengantin perempuan. Sedangkan dalam Islam hanya menetapkan syarat wajib perkahwinan adalah mahar atau mas kahwin kepada pengantin perempuan. Oleh yang demikian, tidak wujud pemberian barang hantaran yang lebih bersifat budaya. Begitu juga, wang hantaran yang di luar kemampuan pihak lelaki. Maka, percanggahan yang wujud di Malaysia adalah hasil asimilasi budaya melalui pendudukan orang India di Nusantara yang membawa budaya dalam agama Hindu. Walaupun, pernikahan adalah perkara yang baik dalam Islam tetapi amalan budaya yang bercanggah dengan hukum Islam telah menimbulkan impak negatif kepada individu yang terlibat terutamanya berkaitan dengan sumber kewangan (Siti Nohidayu, 2018).

Kos perkahwinan murah

Apabila pelaksanaan majlis perkahwinan dilakukan semata-mata untuk memenuhi tuntutan agama semata-mata, secara tidak langsung kepenggunaan ke atas komoditi dan perkhidmatan perkahwinan yang disediakan oleh pihak industri perkahwinan juga akan berkurangan. Kebanyakan pasangan pengantin hanya mengeluarkan perbelanjaan yang minima dalam melaksanakan majlis perkahwinan mereka semasa pandemik Covid-19. Bahkan ada dalam kalangan pasangan pengantin yang hanya melakukan pelaksanaan upacara ritual pernikahan tanpa mengenakan sebarang busana pengantin semasa hari bersejarah mereka dilaksanakan (Iwan Shu-Aswad Shuaib, 2021). Di samping itu, menurut data dari *The Knot*, perancang pernikahan (pakej perkahwinan) semua dalam satu melibatkan kos purata perkahwinan pada 2019 adalah \$33,900. Namun, jika pasangan mengadakan majlis perkahwinan secara maya, ia pasti dapat menjimatkan perbelanjaan perkahwinan, terutamanya dari segi kos pakej perkahwinan, makanan, tempat dan sebagainya. Majlis perkahwinan maya juga berupaya menjadi indah, beremosi dan mungkin lebih bermakna secara peribadi daripada majlis perkahwinan tradisional (Jamari Mohtar & Tam Mei Si, 2021).

Selain itu juga, dilaporkan juga bahawa ramai pasangan pengantin muda yang mengambil kesempatan untuk merancang perkahwinan di usia muda disebabkan tidak perlu menanggung beban kos yang besar kerana jumlah tetamu yang hadir ke majlis adalah dalam kuantiti yang sedikit

supaya dapat mengelakkan penyebaran Covid-19 ketika majlis perkahwinan berlangsung. Mengikut statistik Jabatan Agama Islam Wilayah Persekutuan (JAWI) menerima 2,439 permohonan nikah sepanjang Perintah Kawalan Pergerakan (PKP) 3.0, sejak 1 Jun lalu. Berdasarkan statistik Sistem Pengurusan Perkahwinan Islam Malaysia (SPPIM), sebanyak 2,051 permohonan diterima di Kuala Lumpur, 238 di Putrajaya dan 150 di Labuan. D daripada jumlah itu, 1,180 pasangan dinikahkan sepanjang tempoh PKP 3.0 sejak 7 Mei lalu sehingga kini di Wilayah Persekutuan. Sebenarnya jika dilihat dari sudut positif, majlis perkahwinan ketika PKPB dan PKPP memberi banyak manfaat kepada bakal pengantin. Satu yang utama adalah majlis boleh diadakan dengan belanjawan kecil. Hanya dengan RM10,000 pasangan mampu bernikah tanpa perlu membebaskan diri berhutang untuk mengadakan majlis. Malah ada syarikat yang mengelolakan majlis perkahwinan menawarkan pakej majlis hanya serendah RM3,000 dengan keperluan lengkap seperti pakaian, makanan, gambar dan pelamin (Nur Shakinah Amir Zaimi, 2022). Jelasnya perkahwinan dalam tempoh PKP mempunyai kebaikan dan kelemahannya tetapi ramai pasangan pengantin yang memandangnya dari sudut yang positif dan tidak menganggap bahawa pandemik ini menjadi penghalang kepada perkahwinan yang bakal berlangsung (Asyikin Yusri, 2021).

Perkahwinan ketika PKP sangat unik kerana situasi perkahwinan itu sendiri yang lain daripada lain. Tidak semua orang mempunyai pengalaman bernikah di pejabat agama tanpa bersalaman dengan jurunikah dan bernikah dengan keadaan memakai penutup mulut serta perlu menjaga jarak sosial. Apa yang bertambah unik apabila majlis resepsi diadakan, hanya keluarga terdekat sahaja dijemput hadir dan makanan diberi secara *takeaway*. Oleh itu, tidak salah untuk pasangan pengantin muda ingin mendirikan rumah tangga mengikut trend ketika PKP ini kerana ia lebih menjimatkan kos lebih-lebih lagi perbelanjaan perkahwinan yang selebihnya dapat disimpan untuk kegunaan di masa hadapan. Keadaan ini jauh berbeza sebelum pandemik Covid-19 melanda negara ini. Mengikut kajian yang dilakukan oleh Mohd Khairuddin (2018) mendapati bahawa sebelum berlakunya pandemik Covid-19, kebanyakan pasangan pengantin, terutamanya pengantin perempuan membelanjakan sekitar RM25,000 hingga RM65,000 untuk melaksanakan majlis perkahwinan impian mereka dengan membeli pelbagai komoditi perkahwinan impian mereka bagi memastikan majlis perkahwinan mereka menepati citarasa dan mengikut tren semasa.

Selain itu, kurangnya aktiviti konsumsi dari bakal pengantin ke atas peralatan perkahwinan yang disediakan oleh industri perkahwinan dalam tempoh pandemik ini bukan sahaja memperlihatkan bahawa pasangan pengantin tidak boleh melaksanakan majlis impian mereka, bahkan pada masa yang sama telah memberi kesan ekonomi ke atas pengusaha/ usahawan yang terlibat dengan industri perkahwinan apabila banyak tempahan majlis yang telah perlu dibatal atau ditangguhkan akibat pandemik Covid-19. Usahawan industri perkahwinan terjejas teruk kerana mereka hanya mampu memperoleh sedikit pendapatan atau langsung tiada. Menurut Persatuan Usahawan Majlis Perkahwinan Malaysia, sebanyak 150,000 majlis perkahwinan yang dirancang dalam tempoh pandemik Covid-19 telah dibatalkan di seluruh negara sejak April lalu (Murnaena Muhammad Nasir, 2021 dan Jamari Mohtar & Tam Mei Si, 2021).

Kesimpulan

Secara tuntasnya dapat dikatakan bahawa sebelum berlakunya pandemik Covid-19, pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu lebih untuk memenuhi bentuk perkahwinan impian walaupun

pengantin perempuan dan keluarga mereka terpaksa menghabiskan puluhan ribu ringgit ke atas komoditi dan perkhidmatan perkahwinan impian mereka. Keadaan ini selari dengan konsep 'berkahwin hanya sekali seumur hidup' dan 'hari paling bersejarah dalam hidup' bagi seorang wanita. Justeru itu, ianya perlu diraikan dengan penuh gilang-gemilang sehinggakan ada majlis perkahwinan yang tersasar dari tujuan asal pelaksanaannya dan membelakangkan sikap berjimat cermat dan bersederhana sepertimana yang dianjurkan oleh agama Islam.

Namun demikian, kehadiran pandemik Covid-19 telah banyak mengubah landskap pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu. Jika dahulunya orang Melayu menganggap bahawa perkahwinan tanpa kenduri kahwin akan membawa konotasi yang negatif kepada masyarakat, namun kini ianya bukanlah sesuatu yang perlu diikuti atas faktor keselamatan dan usaha untuk memutuskan rantaian jangkitan Covid-19 dalam kalangan masyarakat. Hasilnya banyak pelaksanaan majlis perkahwinan orang Melayu pada ketika ini dilakukan hanya mengikut apa yang wajib dan diutamakan (ritual nikah) untuk berkahwin manakala adat istiadat perkahwinan yang lain perlu diketepikan demi menjaga kemaslatan dan kesihatan orang sekeliling. Jelasnya, pelaksanaan majlis perkahwinan normal baharu ini telah mengurangkan aktiviti konsumsi ke atas komoditi dan perkhidmatan perkahwinan yang disediakan oleh pihak industri perkahwinan. Selain itu majlis perkahwinan normal baharu ini juga dilihat lebih patuh kepada syaria, mudah untuk dilaksanakan, tidak membebankan pasangan pengantin untuk mengeluarkan perbelanjaan perkahwinan yang tidak masuk akal, menggalakan kaum muda untuk berkahwin kerana kos perkahwinan yang murah dan pasangan tidak mengikut ritual perkahwinan yang mereka sendiri tidak tahu sama ada patuh atau tidak pada hukum syarak.

Rujukan

- Argyrou, V. (1996). *Tradition and Modernity in the Mediterranean: The Wedding as Symbolic Struggle*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ashikin Yusri. (30 Jun 2021). Kahwin Muda Menjadi Pilihan Ramai Ketika PKP. Nadi Bangi, 20.
- Bakhtin, M. M. (1968). Rabelais and his world. Dlm. Featherstone, M. (pnyt.). *Consumer Culture and Postmodernism*, hlm 22-27. London: Sage Publication.
- Benjamin, W. (1982). *Das passagen-werk. Vol. 2*. Dlm. Featherstone, M. (pnyt.). *Consumer Culture and Postmodernism*, hlm 23-24. London: Sage Publication.
- Douglas, M., & Isherwood, B. (1980). The world of goods. Dlm. Featherstone, M. (pnyt.). *Consumer Culture and Postmodernism*, hlm 17-18. London: Sage Publication.
- Edwards, W. (2006). The commercialized wedding as ritual: A window on social values. *Journal of Japanese Studies* 13(1), 51-78.
- Ewen, S. (1990). Marketing dreams: The political elements of style. Tomlinson, E.A (pnyt). *Consumption, Identity and Style: Marketing, Meanings, and the Packaging of Pleasure*, hlm 29-39. London: Routledge.
- Fadhli Ismail (8 September 2017). Hukum Pakai Inai Buat Wanita & Lelaki Untuk Majlis Kahwin. Persona Pengantin, 8.
- Featherstone, M. (2007). *Consumer Culture and Postmodernism. Second Edition*. London: Sage Publications.
- Gell, A. (1986). Newcomers to the world of goods. Consumptions among the Muria Gonds. Dlm. Appadurai, A. (pnyt.). *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, hlm 20-39. Cambridge: Cambridge University Press.

- Iwan Shu-Aswad Shuaib. (2020). Baju kerja pun boleh! Pasangan PKP 1.0 buat keputusan nikah dalam masa kurang 3 jam, sehari sebelum PKP 2.0; "Saya tunduk menangis". Mstar Online. <https://www.mstar.com.my/lokal/viral/2021/01/15/baju-kerja-pun-boleh>
- Nik Nazmi Nik Ahmad. (2010). *Mendepani Zaman Melayu untuk abad ke-21*. Shah Alam: Marshall Cavendish Edition.
- Siti Haliza Yusop. (8 September 2021). JAWI terima 2,439 permohonan nikah. Berita Harian, 24.
- Siti Hazira Hamdam. (2 Oktober 2020). Majlis Kahwin dalam Normal Baharu. *Sinar Harian*, 8.
- Jamari Mohtar & Tam Mei Si. (16 Disember 2020). Beralih kepada Pernikahan Maya?. *Tinta Pena*, 10.
- Kalmijn, M. (2004). Marriage rituals as reinforces of role transitions: An analysis of weddings in the Netherlands. *Journal of Marriage and Family*, 66(3), 582-594.
- Malaysia. (2021). Majlis Keselamatan Negara.
- McGinnis, S. L. (2003). Cohabiting, dating and perceived costs of marriage: A model of marriage. *Journal of Marriage and Family* 65(1), 105-116.
- Mensch, B. S., Singh, S., & Casterline, B. J. (2005). Trends in the timing of first marriage among men and women in the developing world. Policy research division. *The Population Council*, 15-26.
- Mohd Khairuddin Mohad Sallehuddin. (2018). Kelas Sosial, Memenuhi Impian Dan Komodifikasi Dalam Majlis Perkahwinan Orang Melayu Berpendapatan Rendah di Kampung Melayu Sri Wira Damai Selangor. Disertasi Tesis Phd. Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Muhamad Rafiq Abdul Rahman. (2011). *Mengapa mereka kahwin lewat*. Dewan Masyarakat, 41-47.
- Murnaena Muhammad Nasir. (2021). 150,000 Majlis Perkahwinan ditunda. Harian Metro Oline. <https://www.hmetro.com.my/mutakhir/2020/11/643435/150000-majlis-perkahwinanertunda>.
- Nur Shakinah Amir Zaimi. (2022). Majlis kahwin ketika PKP jimat kos. Berita Harian Online. <https://www.bharian.com.my/rencana/minda-pembaca/2022/01/913925/majlis-kahwin-ketika-pkp-jimat-kos>.
- Patlagean, E. (1996). Families and kinship in Byzantium. Dlm. Andre´Burguie`re, Christiane Klapisch-Zuber, Martine Segalen, and Françoise Zonabend (pnyt.). *A History of the Family of Distant Worlds, Ancient Worlds*. Cambridge: Polity Press.
- Retherford, R. D, Ogawa, N., & Matsukura, R. (2001). Late marriage and less marriage in Japan. *Population and Development Review*, 27(1), 65-102.
- Rokiah Ismail. (2008). Cabaran pembangunan dilema persekitaran. *Prosiding Persidangan Kebangsaan Pusat Pengajian Sosial, Pembangunan & Persekitaran 2008*, 20-45.
- Satoshi, K. (1955). Wedding extravaganzas in Japan. *Japan Quarterly*, 3, 168-173.
- Siti Noridayu Abd. Nasir. (2018). Percanggahan Budaya Melayu Dengan Hukum Islam Dalam Adat Perkahwinan Di Malaysia. *Persidangan Antarabangsa Tamadun, Etnik & Turath Islami (I-Stet)*. Universiti Malaysia Terengganu.
- Smock, J. P., Wendy D. M., & Meredith, P. (2005). Everything's there except money: How money shapes decisions to marry among cohabiters. *Journal of Marriage and Family*, 67(3), 680-696.
- Shazryn Mohd Faizal. (2 Oktober 2009). Majlis tunang seperti kahwin. *Utusan Malaysia*, 17.
- Singerman, D., & Barbara, I. (2001). The cost of marriage in Egypt: A hidden variable in the new Arab demography. *The New Arab Family, Cairo Papers in Social Science*, 24, 80-116.

- Southall, H., & Gilbert, D. (1996). A good time to wed?: Marriage and economic distress in England and Wales, 1839-1941. *Economic History Review*, 49(1), 35-37.
- Stallybrass, P., & White, A. (1986). The politics and poetics of transgression. Dlm. Featherstone, M. (pnyt.). *Consumer Culture and Postmodernism*. London: Sage Publication.
- Timothy Y.L., Joonhyoup, L. & Yoojin C. (2011). A comparative study on Eastern and Western wedding ceremonies in Korean films and Hollywood films. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 53, 32-41.
- Xing Huang. (2006). Nostalgic wedding photography in contemporary China. *Ethnologies*, 28(2), 81-111.
- World Health Organizations. (2020). Coronavirus disease (COVID-19): Small public gatherings. <https://www.who.int/news-room/q-a-detail/coronavirusdisease-covid-19-small-public-gatherings>.